

О.І. Бондаренко, В.Ф. Сагач

Модуляція електричних реакцій ендотеліальних клітин нікотиновими холінорецепторами

Поскольку пролонгированная гиперполяризация мембраны эндотелиальных клеток изолированной аорты крысы при действии ацетилхолина частично может опосредоваться реверсивным Na^+ - Ca^{2+} -обменником и Na^+ , K^+ -АТФазой, механизмами, направленными на транспорт Na^+ из клетки, в работе проведено сравнение электрических реакций эндотелиальных клеток изолированных аорты крыс на действие ацетилхолина и других Ca^{2+} -мобилизирующих агентов, а также исследована роль никотина на мембранный потенциал эндотелиальных клеток с целью выявления функциональной активности никотиновых холинорецепторов как возможного пути поступления Na^+ в клетки эндотелия. Показано, что кальциевые ионофоры A23187 и иономицин, а также ингибиторы Ca^{2+} -АТФазы эндоплазматического ретикулума циклопиазоновая кислота и бутилбензогидрохинон вызывают кратковременную гиперполяризацию эндотелиальных клеток, переходящую в длительную деполаризацию. Электрические реакции на эти Ca^{2+} -мобилизирующие агенты существенно отличались от вызванных действием ацетилхолина, что указывает на вовлечение дополнительных ионных механизмов. Действие никотина сопровождалось Na^+ -зависимой деполаризацией клеток эндотелия, что подтверждает функциональную активность никотиновых холинорецепторов. Результаты работы указывают на то, что стимуляция Na^+ -проводящих никотиновых рецепторов ацетилхолином может приводить к пролонгации гиперполяризации эндотелиальных клеток вследствие активации электрогенных механизмов, направленных на транспорт Na^+ из клеток эндотелия.

ВСТУП

Дія ацетилхоліну на ендотеліальні клітини, як відомо, супроводжується підвищенням концентрації внутрішньоклітинного Ca^{2+} і пролонгованою гіперполяризацією, яка реалізується у стимуляції М1- та М3-мускаринових холінорецепторів [16], що призводить до активації фосфоліпази С і підвищення вмісту інозитолтрифосфату і, як наслідок, вивільнення Ca^{2+} із внутрішньоклітинних депо. В багатьох типах клітин цей процес ініціює надходження Ca^{2+} ззовні.

Нещодавно нами було продемонстровано, що блокування Na^+ - Ca^{2+} -обмінника частково пригнічує пролонгований компонент гіперполяризації мембрани ендотеліальних клітин ізольованої аорти щурів у відповідь на дію ацетилхоліну [4]. Надалі

© О.І. Бондаренко, В.Ф. Сагач

було виявлено, що блокування Na^+ , K^+ -АТФази оубаїном чи безкалієвим розчином Кребса також частково пригнічує пролонгований характер гіперполяризації під час дії ацетилхоліну [5]. Дані цих робіт, таким чином, вказують на те, що під час дії ацетилхоліну пролонгований характер гіперполяризації мембрани ендотеліальних клітин, яка стимулює надходження у клітини Ca^{2+} , частково забезпечується механізмами, спрямованими на транспорт Na^+ із клітин. Калькуляція енергетики Na^+ - Ca^{2+} -транспортера вказує на те, що в умовах гіперполяризації клітин до -70 мВ і підвищення концентрації внутрішньоклітинного Ca^{2+} до 450 нмоль/л [19] реверсивний режим Na^+ - Ca^{2+} -обмінника може активуватися тільки через підвищення внутрішньоклітинної концентрації

Na⁺. Проведені нами попередні дослідження переконливо вказують на стимуляцію шляху надходження Na⁺ в ендотеліальні клітини під час дії ацетилхоліну, що призводить до активації реверсивного Na⁺-Ca²⁺-обмінника та Na⁺-K⁺-насоса електрогенних транспортерів, які пролонгують гіперполяризацію клітин ендотелію.

Нікотинні холінорецептори є одним з кандидатів на роль Na⁺-провідного шляху, що стимулюється ацетилхоліном в ендотеліальних клітинах. Експресія ендотеліальними клітинами $\alpha 3$ -, $\alpha 5$ -, $\alpha 7$ -, $\alpha 10$ -, а також $\beta 2$ - та $\beta 4$ -субодиниць нікотинних холінорецепторів була продемонстрована раніше в артеріях щурів, аорти включно [6, 12, 14, 20], але функціональне їх значення не було з'ясовано і дані літератури щодо впливу нікотину на ендотеліозалежну релаксацію є досить суперечливими. Так, повідомлялося про пригнічення [7] і збільшення [9] ендотеліозалежної релаксації під впливом нікотину в експериментах на ізольованій каротидній і мезентеріальній артерії відповідно, а також про відсутність ефекту в експериментах на ізольованій аорті та коронарній артерії [2, 7]. Різноманітність ефекту нікотину може пояснюватися його впливом не лише на ендотеліальні, але й на гладеньком'язові клітини та на периферичні автономні ганглії. В ендотеліальних клітинах нікотин пригнічує продукцію ендотеліну та простагландинів [15] і підсилює активність NO-синтази [17], що вказує на регуляцію Ca²⁺-залежних процесів судинного ендотелію нікотинном. Таким чином, попередні дослідження вказують на наявність нікотинних рецепторів у ендотеліальних клітинах і їх можливе залучення, поряд з мускариновими рецепторами, в електричні реакції на дію ацетилхоліну.

Мета нашої роботи полягала в дослідженні ролі нікотинних холінорецепторів у електричних реакціях ендотеліальних клітин аорти щурів. Для цього було досліджено

ефект нікотину на мембранний потенціал ендотеліальних клітин аорти щурів, а також порівняно вплив ацетилхоліну, який здатен стимулювати як мускаринові, так і нікотинні холінорецептори, з іншими структурно непов'язаними Ca²⁺-мобілізуючими агентами, дія яких відтворює розвиток подій, що спостерігається під час стимуляції M1- та M3-мускаринових рецепторів, а саме вивільнення Ca²⁺ із внутрішньоклітинних депо та стимуляція його надходження ззовні.

МЕТОДИКА

Дослідження були проведені на ендотелії аорти щурів віком 3–5 міс. Грудну частину аорти ізольовали, нарізали на сегменти довжиною 3–4 мм і зберігали у модифікованому розчині Кребса такого складу (ммоль/л): NaCl – 118,3, NaHCO₃ – 25, KCl – 4,7, NaH₂PO₄ – 1,2, CaCl₂ – 2,5, глюкоза – 10. Розчин аерували сумішшю 95% O₂ та 5% CO₂. Перед експериментом сегмент аорти розрізали вздовж і закріплювали в камері об'ємом близько 100 мкл, яку перфузували розчином Кребса зі швидкістю 1 мл/хв. У розчині Кребса з пониженою концентрацією Na⁺ (118,3 ммоль/л) NaCl еквімолярно замінювали на NMDGCl.

Мембранний потенціал ендотелію реєстрували методом перфорованого patch-clamp у режимі фіксації струму за допомогою підсилювача біопотенціалів «РОК-3М». Піпетки заповнювали таким розчином (ммоль/л): KCl-140, NaCl-10, HEPES-10. До розчину додавали ністатин (200 мкг/мл). Експерименти проводили при 23-25° С. Статистичну обробку результатів здійснювали за допомогою програми Excel. У роботі застосовували реактиви: ацетилхолін, A23187, іономіцин, циклопіазонову кислоту, бутілбензогідрокінон (BHQ), нікотин, оубаїн (всі виробництва фірми “Sigma-Aldrich”).

РЕЗУЛЬТАТИ

На першому етапі роботи ми порівнювали вплив ацетилхоліну з іншими Ca^{2+} -мобілізуючими агентами – А23187, іономіцином, циклопіазоновою кислотою та бутилбензогідрохіноном на мембранний потенціал ендотеліальних клітин. Якщо ацетилхолін реалізує свій ефект завдяки стимуляції тільки мускаринових холінорецепторів, яка, як відомо призводить до інозитолтрифосфатчутливого вивільнення Ca^{2+} із внутрішньоклітинних депо і стимуляції надходження Ca^{2+} ззовні через депокеровані канали, то перебіг електричних реакцій у відповідь на дію ацетилхоліну має бути відтворений дією інших Ca^{2+} -мобілізуючих агентів.

Суперфузія судинної смужки розчином Кребса, що містить ацетилхолін (2 мкмоль/л), викликала пролонговану гіперполяризацію амплітудою $18,9 \text{ мВ} \pm 1,6 \text{ мВ}$ (рис. 1,а) від потенціалу спокою $-44,1 \text{ мВ} \pm 1,4 \text{ мВ}$ ($n=16$). Суперфузія судинної смужки розчином Кребса, що містить Ca^{2+} -іонофор А23187 (10 мкмоль/л) призводила до транзійтної гіперполяризації ($8,2 \text{ мВ} \pm 0,8 \text{ мВ}$; $n=4$), що переходила в тривалу деполіаризацію (див. рис. 1,б). Як відомо, Ca^{2+} -іонофори в низьких концентраціях селективно діють на внутрішньоклітинні депо Ca^{2+} без значного підвищення проникності плазмолемі для Ca^{2+} [10]. Це призводить до вивільнення Ca^{2+} із внутрішньоклітинних депо з наступною стимуляцією ємнісного Ca^{2+} -входу. Для моделювання такої ситуації застосовувався іономіцин. Додавання іономіцину в низькій концентрації (0,6 мкмоль/л) у суперфузуючий розчин також викликало короткотривалу гіперполяризацію з наступною деполіаризацією (див. рис. 1,в).

Іншим шляхом підвищення концентрації внутрішньоклітинного Ca^{2+} є пригнічення Ca^{2+} -АТФази ендоплазматичного ретикулума, що сприяє пасивному вивільненню з нього Ca^{2+} і стимуляції ємнісного Ca^{2+} -входу. Суперфузія судинної смужки розчином Кребса, що містить циклопіазонову кислоту

(10 мкмоль/л), агентом, що пригнічує Ca^{2+} -АТФазу ендоплазматичного ретикулума, спричинило гіперполяризацію ($13,2 \text{ мВ} \pm 1,4 \text{ мВ}$; $n=7$), яка переходила в тривалу деполіаризацію ендотеліальних клітин (див. рис. 1,г). Подібний перебіг електричної відповіді ендотеліальних клітин викликав інший агент, що реалізує свій ефект завдяки селективному пригніченню Ca^{2+} -АТФази

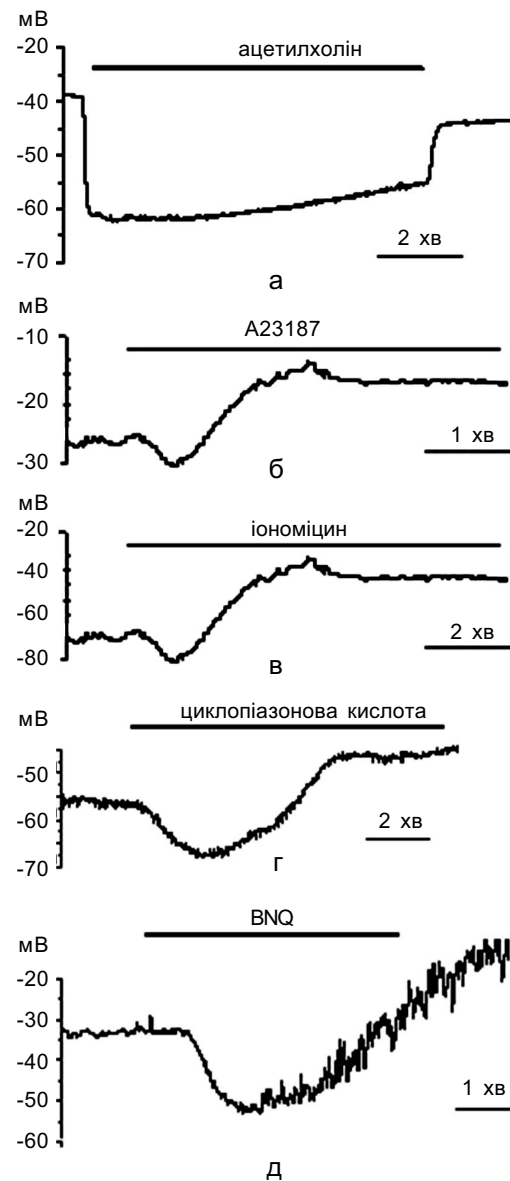

Рис. 1. Порівняння впливу 2 мкмоль/л ацетилхоліну (а) та інших Ca^{2+} -мобілізуючих агентів (б-д) на мембранний потенціал ендотеліальних клітин ізольованої аорти щура

ендоплазматичного ретикулула – бутілбензогідрокінон (20 мкмоль/л), але з тією різницею, що після досягнення піка гіперполяризації спостерігались осциляції мембранного потенціалу (див. рис. 1,д). Таким чином, ефект ацетилхоліну на мембранний потенціал ендотеліальних клітин є унікальним серед інших Ca^{2+} -мобілізуючих агентів, які викликають значно менш тривалу гіперполяризацію, що переходить у деполяризацію.

Для селективної стимуляції нікотинних холінорецепторів застосовувався нікотин. Суперфузія судинної смужки розчином Кребса, що містив нікотин (300 мкмоль/л), призвела до транзійтної деполяризації мембрани ендотеліальних клітин (рис. 2,а) з амплітудою ($12,3 \text{ мВ} \pm 1,7 \text{ мВ}$; $n=4$). За наявності 26,2 ммоль/л зовнішньоклітинного Na^+ суперфузія судинної смужки розчином, що містив 300 мкмоль/л нікотину спричинила деполяризацію зі значно меншою ($5,4 \text{ мВ} \pm 1,1 \text{ мВ}$; $n=3$) амплітудою (див. рис.2,б).

У деяких препаратах, коли ацетилхолін-індукована гіперполяризація пригнічувалась оубаїном (500 мкмоль/л), перед гіперполяризацією спостерігалася деполяризація з амплітудою до 15 мВ. Ці спостереження

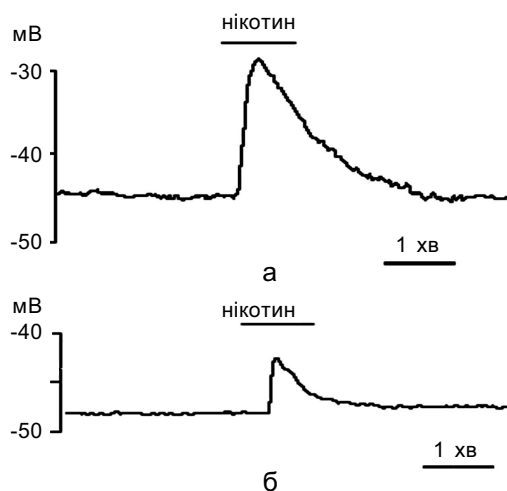

Рис. 2. Вплив нікотину (300 мкмоль/л) на мембранний потенціал ендотеліальних клітин за наявності зовнішньоклітинного Na^+ : а – 144,5 ммоль/л, б – 26,2 ммоль/л

підтверджують, що пролонгована гіперполяризація ендотеліальних клітин маскує деполяризуючий транзійтний компонент електричної відповіді на дію ацетилхоліну (рис. 3).

ОБГОВОРЕННЯ

Дія ацетилхоліну, як відомо, викликає тривалу гіперполяризацію свіжоізолюваних та інтактних ендотеліальних клітин завдяки стимуляції M_1 - та M_3 -холінорецепторів [16], яка пов'язана зі стимуляцією фосфоліпази C , та підвищенням вмісту інозитолтрифосфату та діацилгліцеролу. Підвищення вмісту інозитолтрифосфату спричинює вивільнення Ca^{2+} із внутрішньоклітинних депо та стимуляцію надходження Ca^{2+} ззовні. Підвищення вмісту Ca^{2+} в клітинах призводить до стимуляції кальційзалежних калієвих каналів, що і забезпечує гіперполяризацію.

Проведені нами попередні дослідження на ендотеліальних клітинах аорти щурів [4, 5] свідчать про те, що пролонгована гіперполяризація при стимуляції ацетилхоліном, хоча і чутлива до блокаторів кальційзалежних калієвих каналів великої провідності, проте частково опесередковується реверсивним Na^+ - Ca^{2+} -обмінником і Na^+ , K^+ -АТФазою, механізмами, що запускаються підвищенням внутрішньоклітинної концентрації Na^+ . Це вказує на те, що вплив ацетилхоліну на ендотеліальні клітини аорти щурів реалізується не лише завдяки стиму-

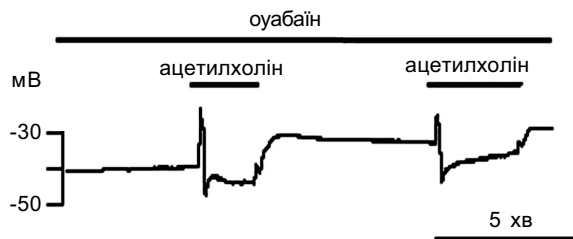

Рис. 3. Пригнічення гіперполяризаційної відповіді оубаїном (500 мкмоль/л) виявляє транзійтну деполяризацію ендотеліальних клітин у відповідь на дію ацетилхоліну (2 мкмоль/л)

ляції мускаринових М1- та М3-холінорецепторів, що і забезпечує як початковий, так і пролонгований компоненти гіперполяризації, але й іншими механізмами, що призводять до підвищення внутрішньоклітинної концентрації Na^+ та можуть модулювати пролонгований компонент гіперполяризації.

Пошук шляхів надходження Na^+ в клітини ендотелію при стимуляції їх ацетилхоліном і навели нас на думку, що в інтактних ендотеліальних клітинах аорти щурів можуть проявляти функціональну активність не лише мускаринові, але й нікотинові холінорецептори, які опосередковують надходження Na^+ в ендотеліальні клітини. У цій роботі наведено результати експериментів, які підтверджують, що селективна стимуляція нікотинових холінорецепторів призводить до деполяризації ендотеліальних клітин, яка пригнічується в розчині з низькою концентрацією Na^+ . Таким чином, як свідчать результати роботи нашого дослідження, в аорті щурів реалізація ефекту ацетилхоліну на мембранний потенціал ендотеліальних клітин може здійснюватися завдяки одночасній стимуляції як мускаринових, так і нікотинових холінорецепторів.

Порівняння електричних відповідей ацетилхоліну та інших Ca^{2+} -мобілізуючих агентів, що реалізують свій ефект різними механізмами, а саме: завдяки підвищенню проникності плазмолемі для Ca^{2+} (A23187), селективної дії на внутрішньоклітинні депо Ca^{2+} (низькі концентрації іономіцину), пригніченню Ca^{2+} -АТФази ендоплазматичного ретикулума (циклопіазонова кислота, бутілбензогідроксінон) свідчать про те, що вони суттєво відрізняються. Так, гіперполяризація у відповідь на дію ацетилхоліну має значно більш пролонгований характер, у той час як електричні відповіді на дію A23187, іономіцину, циклопіазонової кислоти та бутілбензогідроксінону, агентів з різною хімічною структурою, є однотипними та складаються з короткотривалої гіперпо-

ляризації, що переходить у деполяризацію. Різниця в перебігу гіперполяризації між ацетилхоліном та іншими Ca^{2+} -мобілізуючими агентами, очевидно, частково пояснюється тим, що дія ацетилхоліну на дослідні ендотеліальні клітини супроводжується стимуляцією Na^+ -провідних нікотинових холінорецепторів і, як наслідок, активацією транспортних механізмів, що запускаються підвищенням концентрації внутрішньоклітинного Na^+ : реверсивного Na^+ - Ca^{2+} -обмінника та Na^+ , K^+ -АТФази, електрогенними транспортерами, які подовжують гіперполяризацію. Ці спостереження підтверджують нашу думку [4], що активація Na^+ -провідних механізмів у клітинах ендотелію за певних умов може ініціювати не деполяризацію плазмолемі, а навпаки, – стимулювати її гіперполяризацію і, таким чином, надходження Ca^{2+} в клітини.

Перше питання, що постає, аналізуючи отримані нами результати, полягає в тому, чому селективна стимуляція нікотинових холінорецепторів нікотином призводить до деполяризації, в той час як одночасна стимуляція нікотинових і мускаринових холінорецепторів ацетилхоліном призводить до пролонгації гіперполяризації внаслідок стимуляції Na^+ -транспортних механізмів. Відповідь, очевидно, полягає в тому, що стимуляція реверсивного Na^+ - Ca^{2+} -обмінника, як відомо, потребує підвищення внутрішньоклітинного вмісту Ca^{2+} вище ніж 100 нмоль/л [3], яке і забезпечується стимуляцією саме мускаринових холінорецепторів.

Нікотинові холінорецептори є гомо- та гетеропентамерами, що можуть складатися з 9 різних α -субодиниць і 3 різних β -субодиниць. Стимуляція нікотинових холінорецепторів опосередковує проліферацію ендотеліальних клітин [18], а також ангіогенез [8], процеси, що контролюються оксидом азоту [21], що опосередковано вказує на взаємозв'язок стимуляції нікотинових холінорецепторів ендотеліальних

клітин і системи оксиду азоту. Згідно з результатами нашої роботи, цей зв'язок може залучати стимуляцію механізмів, направлених на транспорт Na^+ з клітин ендотелію.

Холінорецептори ендотеліальних клітин *in vivo* можуть стимулюватися ацетилхоліном, що циркулює в крові [11] чи вивільнюється самими ендотеліальними клітинами [2, 11], які містять холінацетилтрансферазу. Виникає питання, навіщо ендотеліальним клітинам підтримувати таку досить складну систему, направлену на тривалість електричної відповіді на дію ацетилхоліну і, таким чином, тривалість надходження Ca^{2+} в клітини. Очевидно, відповідь полягає в необхідності не стільки підвищити вміст внутрішньоклітинного Ca^{2+} , тривале збільшення якого може бути фатальним для клітини, скільки забезпечити тривалий трансмембранний вхід Ca^{2+} в клітини. Оскільки ендотеліальна NO-синтаза знаходиться в кавеолах, цілком зрозуміло, що для стимуляції цього ключового в багатьох фізіологічних процесах ферменту критичним є саме трансмембранний потік Ca^{2+} та підвищення його локальної, але не глобальної концентрації, яке фактично може бути пошкоджувальним для клітин.

У цьому сенсі слід наголосити на роль мітохондрій як потужного буфера субплазмолемального Ca^{2+} та регулятора надходження його в ендотелій. Так, показано, що агенти, котрі деполяризують мітохондрії і, таким чином, попереджують ефективний транспорт Ca^{2+} в мітохондріальний матрикс, призводять до пригнічення надходження Ca^{2+} в клітини [13] та гіперполяризаційних відповідей ендотеліальних клітин [1]. Здатність мітохондрій захоплювати Ca^{2+} одночасно контролює три фундаментальні процеси: регуляцію внутрішньоклітинного Ca^{2+} , синтез АТФ завдяки трансмітохондріальному потоку Ca^{2+} , і синтез NO ендотеліальними клітинами завдяки трансплазмолемальному потоку Ca^{2+} .

Таким чином, представлені результати вказують на те, що селективна активація нікотинових холінорецепторів викликає Na^+ -залежну деполяризацію ендотеліальних клітин, що свідчить про залучення Na^+ -провідного шляху в ендотеліальні клітини аорти щурів під час стимуляції ацетилхоліном. Ці, а також наші попередні дослідження [4, 5] вказують на те, що така стимуляція призводить до активації електрогенних транспортерів, направлених на вивільнення Na^+ з клітин ендотелію: реверсивного Na^+ - Ca^{2+} -обмінника та Na^+ , K^+ -насоса, що частково опосередковує пролонгацію гіперполяризації ендотеліальних клітин під час дії ацетилхоліну і, таким чином, пролонгацію надходження Ca^{2+} в ендотеліальні клітини.

O.I. Bondarenko, V.F. Sagach

STIMULATION OF NICOTINIC CHOLINORECEPTORS MODULATES ELECTRICAL RESPONSES OF ENDOTHELIAL CELLS

Because the sustained component of hyperpolarization of endothelial cells evoked by acetylcholine in isolated rat aorta may partially be mediated by the reversed Na^+ - Ca^{2+} exchanger and Na^+ - K^+ ATPase, the mechanisms which transport Na^+ out of cells, we compared the electrical responses of endothelial cells from isolated rat aorta to acetylcholine with other Ca^{2+} mobilizing agents and studied the effect of nicotine on endothelial membrane potential in order to assess the functional activity of nicotinic cholinoreceptors. Ca^{2+} ionophores A23187 and ionomycin, as well as inhibitors of endoplasmic reticulum Ca^{2+} ATPase cyclopiazonic acid and 2,5-di-*tert*-butylhydroquinone evoked a short-lived hyperpolarization which turned to a sustained depolarization of endothelial cells, a time course that substantially differed from that evoked by acetylcholine. Nicotine evoked a Na^+ dependent depolarization of endothelial cells confirming functional activity of nicotinic cholinoreceptors in rat aortic endothelial cells. The results suggest that stimulation of Na^+ permeant nicotinic receptors by acetylcholine may contribute to sustained hyperpolarization via stimulation of Na^+ extrusion mechanisms.

O.O. Bogomoletz Institute of Physiology, National Academy Sciences of Ukraine, Kyiv

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко О.І., Сагач В.Ф. Участь мітохондрій у гіперполяризації ендотеліальних клітин при дії

- ацетилхоліну // Фізіол. журн. – 2006. – **52**, №5. – С.6–11.
2. Argacha J. F., Fontaine D., Adamopoulos D. et al. Acute effect of sidestream cigarette smoke extract on vascular endothelial function // J. Cardiovasc. Pharmacol. – 2008. – **52**. – №3. – P.262–267.
  3. Blaustein M.P., Lederer W.J. Sodium/calcium exchange: its physiological implications // Physiol. Rev. – 1999. – **79**. – P.763–854.
  4. Bondarenko A. Sodium-calcium exchanger contributes to membrane hyperpolarization of intact endothelial cells from rat aorta during acetylcholine stimulation // Brit. J. Pharmacol. – 2004. – **143**. – P.9–18.
  5. Bondarenko A., Sagach V. Na⁺, K⁺-ATPase is involved in the sustained Ach-induced hyperpolarization of endothelial cells from rat aorta // Ibid. – 2006. – **149**. – P.958–965.
  6. Bruggmann D., Lips K. S., Pfeil U. et al. Rat arteries contain multiple nicotinic acetylcholine receptor alpha-subunits // Life Sci. – 2003. – **72**. – P.2095–2099.
  7. Conklin B. S., Surowiec S. M., Ren Z. et al. Effects of nicotine and cotinine on porcine arterial endothelial cell function // J. Surg. Res. – 2001. – **95**. – №1. – P.23–31.
  8. Cooke J. P. Angiogenesis and the role of the endothelial nicotinic acetylcholine receptor // Life Sci. – 2007. – **80**. – P.2347–2351.
  9. Chadha P.S., Moffatt J.D., Lever R. The effect of a selective $\alpha 7$ -nicotinic acetylcholine receptor antagonist on endothelium-dependent relaxation in rat mesenteric arteries // Proc. Austral. Physiolog. Soc. – 2007. – **38**. – P.88.
  10. Itoh T., Kanmura Y., Kuriyama H. A23187 increases calcium permeability of store sites more than of surface membranes in the rabbit mesenteric artery // J. Physiol. – 1985. – **359**. – P.467–484.
  11. Kawashima K., Watanabe N., Oohata H. et al. Synthesis and release of acetylcholine by cultured bovine arterial endothelial cells // Neurosci Lett. – 1990. – **119**. – P.156–158.
  12. Macklin K.D., Maus A.D.J., Pereira E.F.R. et al. Human vascular endothelial cells express functional nicotinic acetylcholine receptors // J. Pharmacol. Exp. Therap. – 1998. – **287**. – P.435–439.
  13. Malli R., Frieden M., Osibow K. et al. Sustained Ca²⁺ transfer across mitochondria is essential for mitochondrial Ca²⁺ buffering, store-operated Ca²⁺ entry, and Ca²⁺ store refilling // J. Biol. Chem. – 2003. – **278**. – №45. – P.769–779.
  14. Moccia F., Frost C., Berra-Romani R. et al. Expression and function of neuronal nicotinic ACh receptors in rat microvascular endothelial cells // Amer. J. Physiol. Heart Circulat. Physiol. – 2004. – **286**. – №2. – H486–H491.
  15. Suzuki N., Ishii Y., Kitamura S. Effects of nicotine on production of endothelin and eicosanoid by bovine pulmonary artery endothelial cells // Prostagland. Leukot. Essent. Fatty Acids. – 1994. – **50**. – P.193–197.
  16. Tracey W. R., Peach M. J. Differential muscarinic receptor mRNA expression by freshly isolated and cultured bovine aortic endothelial cells // Circulat. Res. – 1992. – **70** (2). – P. 234–240.
  17. Tonnessen B.H., Severson S.R., Hurt R.D., Miller V.M. Modulation of nitric-oxide synthase by nicotine // J. Pharmacol. Exp. Therap. – 2000. – **295**. – P.601–606.
  18. Tsuneki H., Ito K., Sekizaki N. et al. Nicotinic enhancement of proliferation in bovine and porcine cerebral microvascular endothelial cells // Biol. Pharm. Bull. – 2004 – **27**. – №12. – P.1951–1956.
  19. Usachev Y.M., Marchenko S.M., Sage S.O. Cytosolic calcium concentration in resting and stimulated endothelium of excised intact rat aorta // J. Physiol. – 1995. – **489**. – P.309–317.
  20. Wang Y., Pereira E.F., Maus A.D. et al. Human bronchial epithelial and endothelial cells express alpha 7 nicotinic acetylcholine receptor // Mol. Pharmacol. – 2001. – **60**. – P.1201–1209.
  21. Ziche M., Morbidelli L., Masini E. et al. Nitric oxide mediates angiogenesis in vivo and endothelial cell growth and migration in vitro promoted by substance P // J. Clin. Invest. – 1994. – **94**, №5. – P. 2036–2044.

Ин-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, Київ
E-mail: abond01@biph.kiev.ua

Матеріал надійшов до
редакції 12.11.2008